

interpretacji skłaniają dane archeologiczne, które wykazują obecność we wczesnym Lacjum znacznych ilości stezauryzowanej miedzi³.

Posługiwanie się *aes rude* — i to zarówno przy mancytacji jak i przy *nexum*, będącym przypuszczalnie formą pożyczki zaciąganej w ważonej miedzi — wymagało do połowy III wieku p.n.e. obecności osoby odważającej kruszec czyli wagowego (= *libripens*). Także *sacramentum* nie mogło być pierwotnie sumą pieniężną, ale przyjmowało postać zdeponowanych czasowo u kapłanów — do momentu podjęcia decyzji w sprawie odszkodowań — zwierząt, a dopiero w okresie późniejszym, to znaczy od połowy V wieku p.n.e., w zamian za bydło zaczęto składać surową miedź⁴.

Według relacji Dionizjusza i Cycerona *lex Aternia Tarpeia* wyznaczyła wysokość *multa suprema* na poziomie równowartości 2 byków i 3 owiec. Podobnie *lex Menenia Sestia* uwzględniła grzywny wyrażone w pogłowie bydła. Dopiero w prawie dwunastu tablic za złamanie kości wolnego człowieka groziła kara 300 funtów miedzi, a popełnienie tego czynu na niewolniku pociągało za sobą grzywnę 150 funtów. Inny przepis tej ustawy przewidywał w przypadku obrazy osobistej sankcję 25 funtów miedzi⁵.

*

Poczynając od III wieku p.n.e. dysponujemy, dzięki źródłom narracyjnym, materiałem cenowym wyrażonym już w postaci czysto monetarnej. Niestety, fragmentaryczność i przypadkowość danych w znacznym stopniu utrudnia jego właściwą interpretację⁶.

³ Plin. NH XVIII 12, XXXIII 42—6; Liv. XXVI, II, 9; Plut. *Aristid.* 25; Tacit. *Ann.* IV 53. Zob. K. Regling, *Geld vor Einführung der Münze*, RE 7, 1912, kol. 970 n.; L. Breglia, *A proposito dell' „Aes signatum”*, AIN 12—14, 1965—7, s. 271 n.; C. Ampolo, *Servius Rex primus signavit aes*, „La Parola del Passato” 29, 1974, s. 382 n.; M. H. Crawford, *Early Roman economy 753—280 B.C.* (w:) *Mélanges offerts à J. Heurgon. L'Italie préromaine et la Rome républicaine*, Rome 1976, vol. I, s. 202.

⁴ Zob. P. Noailles, *Nexum*, „Revue hist. du droit fr. et étr.” 4 sér., 19—20, 1940—1, s. 205 n.; C. W. Westrup, *Notes sur la sponsio et le nexum dans l'ancien droit romain*, København 1947, s. 14 n.; E. Gintowt, *Rzymskie prawo prywatne w epoce postępowania legisakcyjnego (od decemviratu do lex Aebutia)*, Warszawa 1960, s. 72 n.; M. J. Finley, *La servitude pour dettes*, „Revue intern. de droits de l'antiquité” 4 sér., 43, 1965, s. 159 n.; G. Mac Cormack, *Nexi, iudicati and addicti in Livy*, ZSS — Rom. Abt. 84, 1967, s. 350 n.

⁵ Dion. Hal. X 50, 2; Festus 220 L, 268—70, 496; *lex duodec. tab.* VIII 3—4; Cic. *de re publ.* II 80. Zob. również C. Appleton, *La monnaie romaine et les XII tables*, Arethuse 6, 1925, s. 11 n.; B. Perrin, *Le caractère subjectif de la répression pénale dans les XII tables*, „Revue hist. du droit fr. et étr.” 4 sér., 29, 1951, s. 383 n.; J. Gagé, *La lex Aternia, l'estimation des amendes (multae) et le fonctionnement de la commission décemvirale de 451—449 av. J.-C.*, „L'Antiquité Classique” 47, 1978, s. 70 n.

⁶ Zob. M. J. Finley, *L'économie antique*, Paris 1975, s. 38—9.